

บทที่ 2

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้ศึกษาต้องการนำเสนอผลกระทบจากการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมที่มีต่อชุมชนในกำแพงเมืองเก่าเชียงใหม่ โดยเน้นผลกระทบที่เกิดจากการจัดการของหน่วยงานภาครัฐบาล อันหมายถึงสำนักงานโครงการบูรณะและอนุรักษ์เมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่ของกรมศิลปากร โดยการนำข้อมูลมาวิเคราะห์ถึงผลกระทบจากการจัดการของหน่วยงานดังกล่าวข้างต้น ที่มีต่อชุมชนในมุมมองของประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบ ฉะนั้นการที่เมืองเชียงใหม่เป็นเขตเทศบาล เป็นที่ตั้งของตัวอำเภอเชียงใหม่ และแหล่งศิลปกรรมนั้นก็มียุ่อย่างหนาแน่นในบริเวณนี้ การที่จะไม่ถูกกระทบกระเทือนนั้นย่อมเป็นไปได้ยากและการดำเนินการใดๆ ก็ย่อมจะกระทบกระเทือนไปถึงชุมชนด้วย โดยเฉพาะประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่มาก่อนที่ทางกรมศิลปากรจะเข้ามาดำเนินการทางด้านอนุรักษ์ศิลปกรรม และสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

อนึ่ง ลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่ นั้น กรมศิลปากรดำเนินการในลักษณะที่เป็นเมืองประวัติศาสตร์ โดยเน้นการอยู่ร่วมกันระหว่างชุมชนกับแหล่งศิลปกรรม ซึ่งดำเนินการแตกต่างไปจากอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย เพราะโครงการอุทยานประวัติศาสตร์นั้นต้องอพยพประชาชนในพื้นที่ออกไปจากแหล่งศิลปกรรม เหลือเพียงตัวศิลปกรรมกับสิ่งแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติเท่านั้น

ในบทนี้จะกล่าวถึงแนวคิดในเรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม (2541) ได้ให้ความหมายของคำ “สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม” ว่าหมายถึง สิ่งแวดล้อมและบรรยากาศรอบๆ ตัวศิลปกรรมที่มีความเกี่ยวเนื่องและมีความสัมพันธ์กันทั้งทางตรงและทางอ้อม

หลักการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อการดำรงชีวิตอย่างมีคุณภาพ การรักษาศิลปกรรมให้คงอยู่จำเป็นจะต้องคำนึงถึงสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมแก่แหล่งศิลปกรรมนั้น เพื่อให้เกิดสภาพแวดล้อมที่ดีแก่ชุมชน การที่สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมเสื่อมโทรมย่อมมีผลกระทบต่อพื้นฐานหลักในการดำรงชีวิตและการพัฒนาทางด้านจิตใจ ก่อให้เกิดปัญหาต่อเนื่องทางสังคม ชุมชนใดหากประชาชนมีความตระหนัก และเข้าใจในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมที่ดีและเหมาะสมแล้ว การสูญเสียคุณค่า ตลอดจนการสูญหายของแหล่ง

ศิลปกรรมก็เกิดขึ้นได้ยาก การที่แหล่งศิลปกรรมมีสภาพที่เสื่อมโทรมถูกทอดทิ้งหรือถูกทำลายนั้น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นและสะสมกันมานานนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน อันมีสาเหตุมาจากธรรมชาติและ การกระทำของมนุษย์ เช่น การก่อสร้างอาคารประชิดรูก้ำเขตโบราณสถาน ทำให้เสียคุณค่าความ สง่างาม การใช้ที่ดินไม่เหมาะสมและทำลายคุณค่าในบริเวณโดยรอบของแหล่งศิลปกรรม แรงสั่น สะเทือนอันเกิดจากการก่อสร้างอาคาร หรือรถบรรทุกขนาดใหญ่ทำความเสียหายต่อตัวศิลปกรรม การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม หรือภูมิสถาปัตยกรรมของแหล่งศิลปกรรม ทำลายทัศนียภาพที่งดงาม ของแหล่งโบราณสถาน ลักษณะดังกล่าวส่งผลกระทบต่อศิลปกรรมหมดสภาพไปเร็วยิ่งขึ้น (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2541)

ฉะนั้น กรมศิลปากรจึงมีระเบียบ ว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ. 2528 โดยให้ ความหมายของคำที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ศิลปกรรมดังนี้

อนุรักษ์ หมายความว่า การดูแลรักษาเพื่อให้คงคุณค่าไว้ และให้หมายความถึงการป้องกัน การรักษา การปฏิสังขรณ์ และการบูรณะด้วย

การสงวนรักษา หมายถึง การดูแลรักษาไว้ตามสภาพของเดิมเท่าที่เป็นอยู่ และป้องกันมิ ให้เสียหายต่อไป

การปฏิสังขรณ์ หมายถึง การทำให้กลับคืนสู่สภาพอย่างที่เคยเป็นมา

การบูรณะ หมายถึง การซ่อมแซมและปรับปรุงให้มีรูปทรงลักษณะกลมกลืน เหมือน ของเดิมมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ แต่ต้องแสดงความแตกต่างของสิ่งที่มีอยู่เดิม และสิ่งที่ทำขึ้นใหม่

ความหมายของคำว่าโบราณสถาน คือบรรดางานสถาปัตยกรรมและวิศวกรรมที่ชุมชน สมัยต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์ได้สร้างทำขึ้น เพื่อการดำรงอยู่ทั้งในภาวะกายภาพและการดำรง เอกลักษณ์ทางจิตใจตามกรณีแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรมและความจรรโลง ใจที่มีอยู่ในขณะนั้น โบราณสถานจึงเริ่มตั้งแต่อาคารโดด ๆ อาคารเดี่ยว กลุ่มผังอาคารระบบโครง สร้างทางวิศวกรรม จนถึงระดับเมืองทั้งเมือง (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2541)

อย่างไรก็ตาม อนุวิทย์ เจริญศุภกุล (2528) เสนอว่า “การที่จะสร้างแนวคิดการ อนุรักษ์ขึ้นได้นั้น ต้องพิจารณาประเมินค่าโบราณสถานให้ได้อย่างชัดเจนเสียแต่แรก ดังนี้

- ในฐานะที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์อารยธรรม
- ในฐานะที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมและความสัมฤทธิ์ผลทางการสร้างสรรค์
- ในฐานะที่เป็นองค์ประกอบการดำรงชีวิตของชุมชน-สังคม

คุณค่าของโบราณสถานจึงอาจถูกนำมาพิจารณาในแง่มุมต่าง ๆ ได้ดังนี้

- ก. พิจารณาในแง่ของประโยชน์ใช้สอย เช่น อาคารทางศาสนา อาคารที่อยู่อาศัย อาคารยุทธศาสตร์ ยุทธวิธี และสาธารณูปการต่าง ๆ
- ข. พิจารณาตามเนื้อหาทางวิชาการคือการพิจารณาตามเนื้อหาทางประวัติศาสตร์ อารยธรรม โดยถ้ามองในลักษณะกว้างและลึก โบราณสถานทั้งหมดก็เป็นเอกสารที่จะอำนวยประโยชน์โดยตรงกับการศึกษาทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ศิลปะ โบราณคดี ประวัติศาสตร์สังคมในบางกรณี โบราณสถานเหล่านี้ จึงเป็นสิ่งที่มีชีวิตสามารถโต้ตอบให้ข้อเท็จจริงกับนักวิชาการได้ตลอดเวลา
- ค. การพิจารณาในแง่ประโยชน์หน้าที่ทางสังคม คือ การพิจารณาประโยชน์ที่จะได้รับทางสังคมและเศรษฐกิจเป็นส่วนรวม จึงมีการแบ่งโบราณสถานออกเป็น
  - โบราณสถานร้าง
  - โบราณสถานที่ยังดำรงประโยชน์ในปัจจุบัน”
 (อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, 2528)

2.1 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ปนัดดา จำเริญ (2527) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ผลกระทบของโครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยต่อสภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนบ้านเมืองเก่า” พบว่าได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางกายภาพอย่างชัดเจน ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมนั้น โครงการก่อให้เกิดอาชีพใหม่คืออาชีพที่เกี่ยวข้องกับอุทยาน และเมื่อทำการศึกษาเปรียบเทียบ ผู้ที่ประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับอุทยานและผู้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมแล้ว พบว่าโครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ก่อให้เกิดความแตกต่างทางด้านเศรษฐกิจเพียงเล็กน้อยในเรื่องรายได้หลักของครอบครัว ความอิสระในการตัดสินใจทางเศรษฐกิจของสมาชิกในครอบครัว และความคาดหวัง ในการประกอบอาชีพของหัวหน้าครอบครัว แต่มีผลพอสมควรต่อการประกอบอาชีพ การเก็บทรัพย์สินจากการประกอบอาชีพ และความคาดหวังในการประกอบอาชีพของบุตร ซึ่งทำให้สมาชิกมีบทบาทในการเลี้ยงตัวเอง ไม่เป็นภาระของหัวหน้าครอบครัวอีกต่อไป ส่วนทางด้านสังคมนั้นพบว่า โครงการฯ ก่อให้เกิดความแตกต่างทางสังคมเพียงเล็กน้อยระหว่างกลุ่มที่ประกอบอาชีพเกี่ยวข้องกับอุทยานกับกลุ่มที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ในการตัดสินใจใน

เรื่องต่างๆ ของสมาชิกและบทบาทในครอบครัวของหัวหน้าครอบครัวเพียงเล็กน้อย แต่มีผลต่อความคาดหวังในการศึกษาของบุตรและบทบาทในการให้ความร่วมมือต่อทางราชการในการอนุรักษ์พอสสมควร ส่วนทัศนคติของประชาชนต่อโครงการฯ นั้นพบว่า ประชาชนทั้ง 2 กลุ่มอาชีพมีทัศนคติต่อโครงการฯ ไม่แตกต่างกัน ซึ่งส่วนใหญ่จะมีทัศนคติในเชิงบวกต่อโครงการฯ

เรื่องแสง ทองสุขแสงเจริญ (2542) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การรับรู้ปัญหาและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานของประชาชนในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา” ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีการรับรู้ปัญหาแหล่งโบราณสถานระดับสูงในเรื่องปัญหาของแหล่งโบราณสถานมีสาเหตุมาจากมนุษย์ โดยเฉพาะปัญหาอันเกิดจากการลักลอบขุดค้น และปัญหาโบราณสถานรกร้างไม่มีผู้ดูแล

การมีส่วนร่วมของกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นลักษณะของการพบปะพูดคุยกันภายในหมู่บ้าน ชักชวนเพื่อนบ้านร่วมกันรักษาโบราณสถาน ร่วมทำกิจกรรมอนุรักษ์โบราณสถาน การรับรู้ปัญหาในการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานของกลุ่มตัวอย่างขึ้นอยู่กับเพศ อายุ ระดับการศึกษา อาชีพ ธรรมเนียมในที่อยู่อาศัย ภูมิลำเนาเดิม ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่น ความต้องการย้ายออกจากชุมชน และพบว่าการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถานของประชาชนมีน้อยมากในทุกรูปแบบ และขั้นตอน ส่วนใหญ่มีเพียงพบปะพูดคุยกันในบ้านกับญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน เนื่องจากไม่มีการมอบอำนาจในการแก้ไขปัญหาแหล่งโบราณสถานให้กับคนท้องถิ่นได้จัดการ

ศิริวรรณ ทาปัญญา (2539) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแหล่งโบราณสถาน กรณีศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนผู้มีถิ่นพำนักใกล้แหล่งโบราณสถานอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่” พบว่า กลุ่มตัวอย่างมีความเข้าใจที่ดีต่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถาน โดยให้ความเห็นว่าแหล่งโบราณสถานแต่ละแห่งเป็นสถานที่ควรค่าแก่การรักษาไว้ให้เป็นมรดกแผ่นดิน ช่วยให้คนในชุมชนมีความภูมิใจในประวัติศาสตร์ความเป็นมาของตน เป็นเอกลักษณ์ประจำท้องถิ่นของจังหวัดเชียงใหม่ เป็นสิ่งสำคัญในการดึงดูดใจนักท่องเที่ยว และเห็นว่าการขยายตัวทางเศรษฐกิจและสังคมทำให้สิ่งแวดล้อมแหล่งโบราณสถานมีส่วนถูกทำลาย สภาพสิ่งแวดล้อมโบราณสถานในปัจจุบันไม่เป็นระเบียบ เพราะประชาชนให้ความร่วมมือในการดูแลรักษาน้อยและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแหล่งโบราณสถานในท้องถิ่นของตน

ประชากรที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมแตกต่างกัน มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแหล่งโบราณสถานไม่แตกต่างกัน โดยประชากรที่มีรายได้ ธรรมชาติในที่ดิน ตำแหน่งทางสังคมต่างกัน มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโบราณสถานไม่แตกต่างกัน

ประชากรที่ได้รับข้อมูลข่าวสารและได้รับการอบรมแตกต่างกันมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแหล่งโบราณสถานแตกต่างกัน โดยประชากรที่ได้รับข้อมูลข่าวสาร และได้รับการอบรมมากกว่าจะมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแหล่งโบราณสถานมากกว่าประชากรที่มีถิ่นพำนักใกล้แหล่งโบราณสถานร้าง และประชากรที่มีถิ่นพำนักใกล้แหล่งโบราณสถานที่ไม่ร้าง มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแหล่งโบราณสถานไม่แตกต่างกัน

พระมหาอัมพร จัมปาโล (2536) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง ผลกระทบจากโครงการพัฒนาต่อชุมชนชาวนาไทยอีสาน กรณีศึกษาหมู่บ้านอีสานแดง จังหวัดสกลนคร พบว่าโครงสร้างทางเศรษฐกิจของชุมชนเปลี่ยนไป กล่าวคือแต่ดั้งเดิมมาชาวบ้านประกอบอาชีพทางเกษตรกรรม วิธีการผลิตเป็นแบบยังชีพ แต่หลังจากมีโครงการพัฒนาชาวบ้านได้เปลี่ยนอาชีพมาเป็นกรรมกรขายแรงงานเกือบครึ่งหนึ่งของครอบครัวทั้งหมด วิธีการผลิตเปลี่ยนมาเป็นแบบการค้ามากขึ้น เศรษฐกิจมวลรวมของชุมชนเติบโต รายได้ต่อหัวและต่อครัวเรือนเพิ่มขึ้น แต่การกระจายรายได้ไม่มีความเป็นธรรม ชาวบ้านเกิดความแตกแยก แรงงานภาคเกษตรขาดแคลน วัฒนธรรมเอื้อเพื่อแบ่งปันหายไป ชาวบ้านถูกรอบงำด้วยอุดมการณ์บริโภคนิยม และอุดมการณ์ผ่านถนนหนทาง สื่อมวลชน โดยเฉพาะโทรทัศน์ วิทยุและภาพยนตร์ ทุนนิยม ระบบตลาด สินค้าวัฒนธรรมเมืองและต่างประเทศแพร่ระบาดเข้าครอบงำชาวบ้าน ขณะที่วัฒนธรรมพื้นบ้านเสื่อมสลายลงตามลำดับ ชุมชนไม่อยู่ในภาวะพึ่งตนเองได้ บทบาทของครอบครัวลดลงเหลือเพียงแต่การให้กำเนิดและการเลี้ยงดู ครอบครัวเริ่มแตกสลายมากขึ้นตามลำดับ การรักษาพยาบาลด้านการแพทย์แผนใหม่มีเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม หญิงวัยเจริญพันธุ์รู้จักการคุมกำเนิด ชาวบ้านเห็นความสำคัญของศาสนาน้อยลง ชนรุ่นใหม่เริ่มหันห่างจากศาสนาโดยยึดค่านิยมทางวัตถุแทน

ด้านกระบวนการพัฒนาพบว่า โครงการพัฒนาทุกอย่างถูกกำหนดจากเบื้องบน ชาวบ้านไม่มีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ทรัพยากรสนับสนุนการพัฒนาล้วนแต่อยู่นอกชุมชน ทำให้โครงการพัฒนาต้องพึ่งพาภายนอก พึ่งตนเองไม่ค่อยได้ และลงทุนสูง ผลการดำเนินงานในระยะยาวมีผลเสียมากกว่าผลดี ลักษณะการพัฒนาเป็นแบบสังคมสงเคราะห์

จิรวรรณ พิเศษสกุลกิจ (2534) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ความคิดเห็นของประชาชนที่มีต่อการจัดสภาพแวดล้อมบริเวณโบราณสถาน : ศึกษากรณีป้อมมหากาฬ กรุงเทพมหานคร” พบว่ากลุ่มตัวอย่างที่มีการศึกษาระดับปริญญาตรีหรือเทียบเท่าหรือสูงกว่า กลุ่มที่มีโอกาสใช้ประโยชน์ในเรื่องที่พักอาศัยและประกอบธุรกิจค้าขาย กลุ่มที่ไม่ถูกเวนคืนที่ดิน เป็นกลุ่มที่ให้คุณค่าต่อป้อมมหากาฬในระดับสูง นอกจากนี้กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ คิดว่ามีปัญหาและอุปสรรคในเรื่องการจัดสภาพแวดล้อมบริเวณป้อมมหากาฬ คือ กลุ่มที่มีปัญหาความเดือดร้อนเรื่องที่อยู่อาศัยและที่ทำมาค้าขายของประชาชนที่ถูกเวนคืนที่ดิน และผู้ที่สูญเสียประโยชน์มาตรการในการแก้ไขปัญหาที่กลุ่มตัวอย่างเสนอแนะไว้ก็คือ ควรจัดหาที่อยู่อาศัยและที่ทำมาค้าขายแห่งใหม่ให้กับประชาชนที่ได้รับความเดือดร้อนให้เรียบร้อย จัดเจ้าหน้าที่ดูแลเรื่องความปลอดภัยและสวัสดิภาพแก่ประชาชนที่มาใช้สถานที่เพื่อพักผ่อนในบริเวณนี้

2.2 กรอบแนวคิดในการศึกษา

ดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว การดำเนินการอนุรักษ์ศิลปกรรมของกรมศิลปากรในอดีตที่ผ่านมาเป็นการจำกัดการจัดการอยู่ที่ตัวศิลปกรรม โดยมิได้พิจารณาถึงสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม หรือชุมชนที่อยู่ใกล้เคียง การอนุรักษ์ศิลปกรรมส่วนใหญ่จึงล้มเหลว คือเป็นการอนุรักษ์ซ้ำแล้วซ้ำอีกโดยกรมศิลปากร ซึ่งเป็นหน่วยงานของรัฐ ฉะนั้น การศึกษาครั้งนี้จึงได้เลือกพิจารณาผลกระทบจากการจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมที่มีต่อชุมชนในกำแพงเมืองเก่าเชียงใหม่ โดยเน้นความสำคัญของประโยชน์หน้าที่ทางสังคมเป็นหลัก